

هنر تلاوت قرآن مجید

محمود ایوب، دانشگاه تمپل (فلوریدا، آمریکا)^۱
ترجمه دکتر علیرضا انوشیروانی

آشنا ساختن دانشجویان علاقه مند غربی، به خصوص آنهایی که با مطالعات مذهبی و اسلامی سروکار دارند، با قرآن و معارف اسلامی، نیازی مبرم و درخور توجه علما و محققین اسلام است. در این مقاله دکتر محمود ایوب، استاد مطالعات اسلامی دانشگاه تمپل آمریکا، به بررسی اجمالی هنر تلاوت قرآن مجید پرداخته و سعی کرده است که دانشجویان غربی را با گوشه هایی از این هنر متعالی آشنا سازد. مقاله از دو جنبه حایز اهمیت است. یکی به لحاظ بررسی کلی هنر تلاوت قرآن مجید و دیگر نحوه تدریس و جایگاه این هنر در جامعه غرب.^۲

تا همین اواخر در برنامه های درسی دانشگاهها و آموزشکده های غربی، قرآن فقط به عنوان سندی تاریخی و ادبی مطرح بود و کم تر توجهی به آن، به عنوان کتابی مقدس و آسمانی و دارای نقش حیاتی و همیشگی آن در زندگی معنوی، اجتماعی و فرهنگی میلیونها مرد و زن سراسر دنیا می شد؛ و توجه ای بس ناچیزتر به مقام قرآن در پیشرفت هنر موسیقی معطوف می گردید.

در حالی که علاقه به مطالعه، درباره تأثیر قرآن بر زندگی مذهبی و فرهنگی جامعه مسلمین افزایش می‌یابد، توجه افزون‌تری به علوم مختلف قرآنی منجمله هنر متعالی تلاوت قرآن می‌شود. این مقاله کوتاه، دانشجویان [غربی] مطالعات مذهبی و اسلامی را با چهار سبک جدید و شناخته شده این هنر که بر روی نوارهای صوتی و دیسک فشرده (CD) عرضه شده‌اند آشنا می‌سازد. قبل از ورود به اصل بحث، ذکر چند نکته مقدماتی درباره گسترش و توسعه این هنر لازم به نظر می‌رسد.

عموماً مسلمانان، دو دیدگاه مشخص و جدا، لکن مرتبط به هم نسبت به قرآن دارند، یکی «تفسیر قرآن» و دیگری «تلاوت قرآن». درباره تفسیر، مسلمان بهترین و متفکرترین؛ و درباره تلاوت، بهترین اصوات و استعدادهای موسیقیایی خویش را بکار گرفته‌اند. در حالی که تفسیر سعی در کشف معانی این کتاب مقدس دارد، هنر تلاوت قرآن کوششی است در جهت نشر و ترویج آن.

هدف و اصول تلاوت قرآن در خود قرآن آمده است. قرآن بایستی با صوتی بلند، با طهارت و با خلوص معنوی تلاوت شود. قرآن بایستی آهسته، شمرده و موزون تلاوت گردد (مزمّل، ۴/۷۳).

هدف از این عمل عبادی یعنی تلاوت کلام الله، جلب رضای خداوند و کسب رحمت الهی است. علاوه بر این از طریق تلاوت، قرآن به نقش بی نظیر عبادی و اجتماعی خود در جامعه‌ی مسلمین جامه عمل می‌پوشاند. کوتاه سخن اینکه با تلاوت در مجامع عمومی، قرآن همیشه سرچشمه لایزال رحمت الهی و مایه اتحاد مسلمین در تمامی قرون و اعصار بوده است.

تلاوت قرآن بر طبق روایات رسیده، به پیامبر و اصحاب آن حضرت برمی‌گردد. روایت است که پیامبر بین آیه‌ها مکث می‌فرمودند، کلمات را واضح و اصوات را کشیده‌ا می‌کردند. مشهورترین قاری در میان صحابه ابوموسی اشعری یمنی بود که گفته شده صوتی دلنشین داشته است.

بنابر سنت پیامبر، قرآن بایستی نه با آواز بلکه با صوتی خوش آهنگ تلاوت گردد. آهنگ تلاوت قرآن بایستی با خضوع و با هاله‌ای از غم توأم باشد. به عبارت دیگر تلاوت قرآن برای سرگرمی نیست، بلکه وسیله‌ای است برای ایجاد طمأنینه و خشوع در شنونده. در قرآن آمده است: «وإذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا لعلکم ترحمون.» (اعراف، ۲۰۴/۷) و چون قرآن خوانند به آن گوش بسپارید و [در برابر آن] خاموش باشید، باشد که مورد لطف و رحمت حق شوید. (ترجمه بهاء الدین خرمشاهی).

تلاوت قرآن، به عنوان هنری عبادی از زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شروع شد. اشاره به قاریان قرآن (قراء)، به عنوان گروهی مشخص به زمان ابوبکر و عمر برمی گردد. این امر منجر به تاسیس مدارس قرآنی که بعدها به مکتب خانه (کتاب آموز) معروف شد گردید. در این مدارس بود که کودکان، تحصیلات رسمی خود را آغاز می کردند. این گونه مدارس هنوز در بسیاری از کشورهای مسلمان، به خصوص در مناطق روستایی وجود دارد.

انقلاب فرهنگی اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم اعراب، تحولات جدید و مهمی را در زمینه موسیقی نیز به همراه داشت. از آنجا که مصر مرکز عمده این حرکت فرهنگی بود، واضح استانداردهای تلاوت و ساختار قرآن نیز گردید. مصحف نوین سلطنتی مصری قرآن مجید، به عنوان استاندارد؛ و سبک مصری تلاوت قرآن، به عنوان سبکی جهانی شناخته شده است.

اکثر خوانندگان مشهور مصری، کار خود را با تلاوت قرآن آغاز کردند، در حالی که این گروه با خوانندگی و آوازخوانی به شهرت رسیدند. گروهی دیگر، به عنوان قاریان قرآن مجید کسب نام و احترام کردند. به عنوان نمونه می توان به افرادی چون مصطفی اسماعیل، ابوالعینین شوعیشع و محمدفرید السندیونی اشاره کرد که به گسترش سبکهای جدید تلاوت قرآن همت گماردند. روش اینان و سایر قاریان مشهور، هنوز در مراکز تخصصی آموزش تلاوت قرآن مجید تدریس می شود.

سبکهای محلی دیگری در سایر نواحی اسلامی گسترش یافت. بدون شک قاریان ایرانی و ترک، بیانگر آهنگ و طنین میراث غنی موسیقایی خویش هستند. سبک مغربی به خصوص از آن جهت که معرف سنت موسیقایی شمال آفریقا و اسپانیای عرب می باشد قابل توجه است.

تلاوت جدید قرآن مجید به طور کلی، به دو نوع تجوید و ترتیل تقسیم می شود. تجوید به معنای کاری را خوب یا عالی انجام دادن است و بدینسان تبحر و استعداد موسیقایی قاری را نشان می دهد. تجوید در واقع نوعی تک خوانی موسیقایی همگانی است که می تواند همان اثر احساسی را بر روی شنونده بگذارد که اجرای خوب هر موسیقی غیر مذهبی. از میان چهار قاری که در این مقاله، به ذکر آنها خواهیم پرداخت، شیخ عبدالباسط عبدالصمد بهترین معرف این هنر است.

ترتیل، نوع دیگر تلاوت قرآن، قرائت ساده ای است که در آن از سبک و ردیف موسیقایی مشخصی استفاده می شود. در حالی که هدف از تجوید، برانگیختن حس تمجید شنونده به لحاظ هنرمندی و توانایی صوتی قاری است، ترتیل بر آموزش شنوندگان تاکید

دارد و با یکنواختی مسحور کننده ای جوئی آکنده از وقار و سکون می آفریند که شیخ محمود خلیل الحصری بهترین معرف این نوع تلاوت است.

شیخ محمد رفعت، در زمره قاریان مشهور این عصر بشمار می آید. او صوتی رسا و سبکی ساده، لکن زیبا و دلنشین داشت که در آن واحد بر دل عوام و خواص می نشست. معهذرا درک هنر رفعت، برای شنونده غربی به دو دلیل مشکل می نماید: یکی کیفیت خشن صوتش و دیگری صدای گنگ و نامفهوم صفحات کهنه ی گرامافون که اکثر تولیدات مجدد تلاوتش از روی آنها میسر گشته است. منزلت رفعت بیشتر برای خبرگان تلاوت قرآن مجید روشن است تا برای شاگردان مبتدی، و آوازه اش بیشتر به خاطر تجوید است تا ترتیل.

چهارمین نفر، شیخ عبدالرحمان الحدیفی، قاری سعودی است که به سبک مصری آموزش دیده است. گرچه همه آنها، به جز الحدیفی که هنوز زنده است، در ظرف سه دهه گذشته فوت کرده اند، برنامه های ضبط شده ی آنها هنوز تکثیر شده و تا به حال هیچ کس در جهان اسلام همطراز آنها نگردیده است.

اگر هدف از شناساندن تلاوت قرآن به دانشجویان مطالعات اسلامی [در غرب] آن باشد که تنوع و مقبولیت این هنر را نشان دهیم، در آن صورت بهترین و در دسترس ترین ضبط ها متعلق به عبدالباسط است. وی به خاطر ردیف وسیع صوتش و استعداد سرشارش در تجوید قرآن، بسیاری از نوارهایش در طی پخش زنده ی برنامه هایش ضبط شده است. معهذرا بهتر است دانشجویان برای تمرکز بیشتر از ضبط های استودیویی وی استفاده کنند.

اما اگر هدف این است که دانشجو سبک ساده قرآن را درک کند و یا حتی بتواند از آن تقلید کند، آن وقت ترتیل ساده ی شیخ الحصری مفیدترین است. ویژگی خاصی که سودمندی تلاوت وی را مضاعف می کند، وضوح و روشنی کلمات اوست. علاوه بر این، تمام نوارهای تجوید و ترتیل الحصری، به سادگی قابل دسترسی است.

تلاوت قرآن، دارای ویژگی های خاصی است که ممکن است در صورت تأکید خیلی زیاد، به گوش شنونده ی غربی چندان خوش آهنگ و دلپذیر نباشد. مهم ترین آنها صدای خنه (صدای خیشومی) است که به عنوان شیوه ای اساسی و ضروری در تمامی سبک های تلاوت قرآن مجید مطرح است، هر چند که در همه جا رعایت نمی شود. صوت واضح و رسای الحصری، تا حد زیادی این صدای خیشومی را محو می کند. صوت عبدالباسط نیز فقط در صداهای زیر، این صدا را محو می کند. اما بسیاری از این صدای فوق العاده زیر، لذت چندان نمی برند.

دو ویژگی بهم پیوسته دیگر، تکیه بر صداهای حلقی «عین» و «همزه» است. این شیوه

یادآور لهجه های اعراب عهد باستان است و اغلب به منظور نشان دادن تنوع و گوناگونی سبک های تلاوت قرآن بکار گرفته شده است و عمدتاً در تلاوت شیخ رفعت و الحدیفی، به گوش می رسد.

عبدالرحمان الحدیفی قاری رسمی مسجد الحرام در مکه است. ۳ وی از صوتی دلنشین برخوردار است امام تلاوتش وضوح و ظرافت سبک الحصری را ندارد. معذالک معرف خوب سبک ترتیل است.

انتخاب الگوهای مختلف تلاوت قرآن مجید برای اهداف آموزشی، از اهمیت ویژه ای برخوردار است. ممکن است انتخاب بخشی از یک سوره ی کوتاه و یا سوره ای آشنا برای این مهم مطلوب تر باشد. علاوه بر سوره های کوتاه جزء سی ام که معمولاً همگی بر روی یک نوار موجود است، سوره های ۱۲ (یوسف علیه السلام)، ۱۹ (مریم علیها السلام)، ۳۶ (یس)، ۵۵ (الرحمن) نیز نزد مسلمین پرهیزگار وجهه ی خاصی دارند.

در میان این سوره ها، شاید سوره ی ۱۹، جالب ترین باشد. شرح تولد حضرت مسیح علیه السلام در این سوره بسیار شبیه به انجیل لوقا و سایر منابع اولیه مسیحی است. همانند شرح لوقا. داستان تولد حضرت در قرآن، شگفت آور و باشکوه است. علاوه بر این، آن قسمتی که به داستان تولد حضرت مسیح علیه السلام می پردازد چندان طولانی نیست و حکایتی مستقل و منسجم را تشکیل می دهد.

تلاوت قرآن، دارای سبک های دلنشین و قاریان مشهور متعددی است. قاریان مصری دیگری نیز هستند که می توان از میان آنها انتخاب کرد. از نظر مسلمانان، حافظ قرآن بودن افتخار بزرگی است و بسیاری برای نیل به آن تلاش می کنند لکن فقط معدودی به این افتخار نایل می شوند. امید است معدود قاریانی که در این مقاله بدانها اشاره شد، مقدمه ای باشد برای آشنایی هرچه بیشتر با این هنر عبادی جذاب.

1. "The Qur, an Recited" by Mahmoud Ayoub, Temple University, Published in MESA BULLETIN, 27, 1993.

۲. توضیحات از مترجم است.

۳. وی هم اکنون قاری و امام جماعت رسمی مسجد النبی در مدینه است. (مترجم)